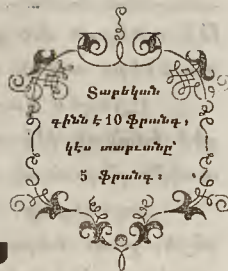

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 10.

1863

2. ՀԱՏՈՐ

ՆԱԽԱԿԱՆ ՎԻՐԱՅՈՑԺԸ

Գ.

Կից սառչի գլխոյն մէջ պատմուած դէպքերուն վրայ շաբաթուան մը շափ ժամանակ անցած էր, եւ մեր պատմութեան գլխաւոր անձանց վիճակին ու իրենց փոփոխ յարաբերութեանց մէջ մեծ տարբերութիւն չէր եղած: Միայն Լոնէին տխրութիւնն ու մտախորհութիւնը մէկ կողմանէ, իսկ մէկալ կողմանէ Պր. Պէռնսին զգուշաւորութիւնը, Իրկլասի ծրագրին դէպքէն ետքը, կարծես թէ աւելի սաստկացած էին: Իրենց երկուքին, ինչպէս նաեւ Եդուարդայ ու Մորիսթ օրիորդին, իրարու հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը՝ ասոր վրայ միայն կը կայանար, որ ըստ պատահման գիմացէ գիմաց կամ քովէ քով գտնուած ժամանակներն, քաղաքավարութեամբ մեկզմէկ կը բարեւէին, եւ մէկ երկու աննշանակ խօսքեր ըսելով, իրարմէ կը բաժնուէին:

Տարակից չկայ որ Եդուարդ ասոր վրայ սրտին մէջ արտաքայ կարգի մեծ ցաւ ու կսկիծ պէտք էր ունենալ, ինչպէս որ իրօք ալ կ'ունենար: Բայց ասոր գլխաւոր պատճառն ան էր, որ կ'իմանար եւ սրտանց համոզուած էր թէ գլուխն եկածին ստուգիւ արժանի է, իր անցեալ կենաց ան գործքին պատճառաւ՝ զորն որ երջանկութեան հասնելու համար գործած էր եւ որն որ իր ամենամեծ դժբախտութիւնն եղած էր: Ուստի եւ ասոր վրայ կը ցաւէր թէ ինչո՞ւ խիղճը մաքուր պահած չէ, որով եւ չիկրնար գէթ իր աչքին առջեւ ինք զինքն արդարացընել:

Ամէն մարդ իր կենաց մէջ օր մը, ժամ մը կ'ունենայ, երբ իր յառաջագոյն գործած յանցանքներն իբրեւ ընդդայք առջեւ կ'եկն եւ կենանքն իսկ իրեն դառն ու տաղովալից կ'ընեն: Ամենուն հա-

մար ալ կու գայ ժամանակ մը, երբ կ'իմանայ թէ երջանիկ ըլլալն ու պարտքը կատարելն իրարմէ կը կախուին: Աս ծանօթութեան առջեւ՝ երջանկութեան ծաղիկն ինչպէս, կը թարշամի, կը չորնայ: Ինչպէս ուրախութեան ամենաքաղցր աղբիւրներն ալ կը դառնան, կը թունաւորին: Մարդ սիրտը միտարելու բան մը չ'ունենար, հառաչանքներն ու սրտի փղծակները զինքը գրեթէ կը խեղդեն: Նոյն իսկ վայելմունքներն երազի մը պէս կ'ըլլան, եւ արթնութիւնը շատ շուտ գալով, անոնց սնոտի եւ անցողական ըլլալը կը ցուցնէ:

Աս վիճակին մէջ գտնուելով Լոնէ, զարմանք չէ որ ամէն ընկերութենէ փախչէր եւ գրեթէ բոլոր օրն ու երբեմն նաեւ գիշերուան մէկ մասը հեռաւոր կողմեր առանձին պտըտէր: Նոյն օրերը հեղ մը բոլոր օրը տխուր ու առանձին թափառելէն ետեւ, երբ որ իրիկունն ուշ ատեն պանդոկը կը դառնար, տեսաւ որ դրան մօտերը Բերսգոֆ տիկինն եւ ուրիշ քանի մը հիւրեր նստած կը խօսակցէին:

Չկրնալով առանց տեսնուելու ներս մտնել եւ չուղեւ խօսքի բռնուիլ, քայլերը շուտցուց, որպէս զի միայն բարեւ մը տալով՝ անցնի երթայ:

Սակայն դռնէն ներս մտնելու միջոցին, Բերսգոֆ տիկինն իրեն մօտեցաւ, ու զինքը բազկէն բռնելով, Գիտէք, ըսաւ, ձեր վրայ կը խօսէինք:

Ասիկայ մեծ պատիւ է ինծի, պատասխանեց Լոնէ:

— Ձեր պատմութիւնը կը պատմէի:

— Ձեմ հասկընար ինչ ըսել կ'ուղէք:

— Կարծեմ՝ ըսածիս մէջ չհասկընալու բան չկայ: Ձեր անցեալ կենաց դէպքերը կը պատմէի... Աս բանս ամենեւին ձեր մտքէն չէր անցներ. այնպէս չէ:

Տիկին, ըսաւ Լոնէ՝ պլայլաժ. կատա՞նկ կ'ընէք:

— Ըսածս կատակ չէ: Մտիկ ըռէք եւ դատաստանը դուք կտրեցէք: Դուք Պրէսդ քաղաքը ծնած էք. 1816ին նոյն քաղաքին թիավարութեան բանտին մէջ նաւական վերաբուժի պաշտօնն ընդունեալ էք: Ձեր ընկերները զձեզ Սդուարդեանց վերջինը կը կոչեն եղեր, թէ ձեր Եդուարդ անունն եւ

Թէ ունեցած մեծ գաղափարներնուդ պատճառաւ... :
Ըսածներս ամէնն ալ ստոյգ չէն :

Այսպէս ստոյգ, պատասխանեց Լոնէ, որ կ'ուզէի իմանալ Թէ աս մանրամասն տեղեկութիւններն ուսկից ընդունած էք :

Սպասեցէք. տակաւին բոլոր գիտցածս չգրուցեցի, ըսաւ Բերսգոֆ տիկինը : Ան ալ գիտեմ որ յանկարծական դիպուածով մը հարստցեր էք, մեծ ժառանգութիւն ընդունելով ձեր մէկ հեռաւոր ազգականէն, զորն որ ոչ ոք կը ճանչնայ եղբր :

Տիկին, տիկին, գոչեց Եդուարդ. կ'ուզեմ գիտնալ որ իմ վրաս ձեզի աս ամէն բաները պատմողն ո՞վ է : Ի՞նչ, գաղտնի դատաստանական քննութեան տա՞յ ձգուած եմ արդեօք :

Աս խօսքերը Լոնէ այնպիսի կերպով մը զրուցեց, որ Բերսգոֆ տիկինը սկսաւ վախնալ :

Տէր Աստուած, ըսաւ, միտքս զձեզ սրդողցընել չէր. եւ ո՛չ ալ ձեր գաղտնիքներն իմանալու ետեւէ կ'իյնայի : Սակայն անտարակոյս հոս մարդիկներ կան, որոնք ինծմէ աւելի ետեւէ կ'ըլլան զձեզ ճանչնալու : Ձեզի պատմածներս՝ ըստ պատահման ձեռքս անցած նամակի կտորէ մ'իմացայ :

— Ո՛ւր է նոյն Թուղթը :

— Ահաւստիկ :

Եդուարդ Թուղթը ձեռքէն յափշտակեց առաւ, եւ քիչ մը տեղ վեր ի վերոյ աչքէ անցընելով, իմացաւ որ նոյն նամակն իր վրայ եղած մանրամասն հարցումներու պատասխան մըն է :

Աս բանս զինքը շատ բարկացուց : Ան մտածմունքը՝ որ իր ամենուն ծածկել ուզած կեանքն ամենուն յայտնուեր է, եւ ամէն մարդ իր ո՞վ ըլլալը կրնայ ճանչնալ, զինքը շատ խռովեց : Այլապէս Թիւնը չկրնար զսպել, Բերսգոֆ տիկնոջ՝ ինք զինքը ջատագովելու քանի մը խօսքեր ըսաւ, եւ նամակը գրեպանը խօթելով՝ պանդոկ մտաւ :

Արակոտ երիտասարդին առաջին մտածմունքն ան եղաւ, որ մէկէն Անգղիացւոյն բնակարանը վազէ, եւ հոն իր բոլոր բարկութիւնն անոր վրայ թափէ : Իրօք ալ սկսած էր դէպ ի ան կողմն երթալ. բայց քանի որ կը յառաջանար, ընելիքին ունենալ կրցած անհաճոյ հետեւութիւններն աչքին առջեւը նկարուելով, քայլերը հետզհետէ կամացցուց եւ վերջապէս կեցաւ :

Մէկ քանի րոպէի խորհրդածութիւնը բաւական եղաւ միտքը բոլորովին փոխելու : Ուստի եւ ճամբան դարձընելով, իր խուցը քաշուեցաւ : Հոն քիչ մը հանգարտեւէն ետեւ, նամակը հանեց, մտադրութեամբ կարդաց, եւ տեսնելով որ մէջն իր վրայ տրուած տեղեկութիւններն իրեն խիստ նպաստաւոր էին եւ իր Պր. Պէօնսին պատմածներուն հաստատութիւն կ'ըլլային, բոլորովին խաղաղցաւ : Եւ ինչպէս որ կենաց ընթացքին մէջ ամենուն ալ կը պատահէր, շուտ մը մէկ ծայրէն մէկալ ծայրն անցնելով, սկսաւ ուրախանալ ան նամակին վրայ, որն որ իսկըզ-

բան մէկէն իրեն այնչափ այլալուծիւն ու բարկութիւն պատճառած էր :

Այսպէս հանդարտեւէն ետքը, միտքը դրաւ որ նոյն նամակին վրայ ո՛չ Պր. Պէօնսին եւ ո՛չ Մորբէթ օրիորդին խօսք մ'ընէ, հապա նոյնին անոնց վրայ ըրած աղբեցութեան սպասէ :

Նոյն աղբեցութիւնն իմանալու համար երկայն ժամանակ սպասելու հարկաւորութիւն չեղաւ : Երկրորդ առտու՝ երբ որ ինք կանուխ դուրս ելած, պանդոկին առջեւի ծառուղւոյն մէջ կը պտտէր, Անգղիացիք ալ հոն գալով՝ իրեն մօտիկցան : Երկուքին երեսն ալ խիստ զուարթ էր, միանգամայն վերջին օրերն ըրածներնուն պէս՝ պարզ բարեւով մը իրմէ չբաժնուեցան, հապա սկսան հետը բարեկամութեամբ ու ընտանութեամբ խօսիլ :

Արնայ ինք իրմէ իմացուիլ Թէ իրերուն այսպիսի նպաստաւոր կերպարանք ընդունիլը՝ որչափ մեծ աղբեցութիւն պէտք էր ընել Լոնէին վրայ : Իրօք ալ ան ժամանակէն իր վրայ անանկ արտաքոյ կարգի փոփոխութիւն մ'եղաւ, որ տեսնողները չէին կրնար հաւատալ Թէ միեւնոյն մարդն ըլլայ : Ասիկայ քանի մ'օր այսպէս յառաջ գնաց, որովհետեւ Անգղիացւոյ բարեկամութիւնն աւելի կ'աճէր՝ քան Թէ կը նուազէր, մանաւանդ որ նոյն օրերը մէկ քանի անգամէ Պր. Պէօնսն բաւական յայտնի կերպով հասկըցուցած էր, որ ալ իր կողմանէ ընդգիմութիւն չ'ունենար իր քրոջն աղջկան ու Եդուարդայ ամուսնութեան :

Նամակին գտնուելուն հինգերորդ օրը, որ Անգղիացիք դարձեալ մեծ սիրոյ ու բարեկամութեան ցոյցեր տուած էին Լոնէին, աս վերջինն ուղեց իր աստիճանին ու հարստութեան համեմատ յիշատակով մը Մորբէթ օրիորդին հետ ունեցած կապն ամրացընելու : Ուստի եւ խուցը դարձածին պէս, դարանը բանալով, փառաւոր գլոց մը դուրս հանեց, որուն մէջ իրարմէ գեղեցիկ ականակապ զարդերէն, ծանրագին քանդակագործ ճարմանդ մ'առաւ, որ օրիորդին խաւրէ :

Եւ որպէս զի ո՛չ անիկայ եւ ո՛չ մօրեղբայրն ընդգիմութիւն կարենան հանել, հետը մէկտեղ խաւրելու համար՝ աս երկտող գիրը գրեց :

Աս ճարմանդն ընտանեացս մէջ շատոնցունէ մնացած յիշատակ մըն է : Ամենէն վերջը գործածողն եղած է մայրս, որն որ նոյնն իմ ձեռքովս իր ապագայ աղջկան կու տայ :

Գիրը գրելուն պէս՝ ճարմանդին քովը դրաւ, երկուքը մէկտեղ ծրար մ'ըրաւ կնքեց, վրան Պր. Պէօնսին անունը գրեց, եւ պանդոկին մարդիկներէն մէկը կանչելով, Անգղիացւոյն բնակարանը խաւրեց :

Եթէ նոյն միջոցին Եդուարդայ քովը կէս մը մտադիր մէկը գտնուէր, անտարակոյս կը զարմանար աս ամէն գործողութիւններն ընելու ժամանակն անոր վրայ նշմարուած այլալուծիւնը տեսնելով : Սենեակը մտնելուն ու ծրարիկը խաւրելուն միջոցին՝ երեսնէ-

րուն վրայ արտաքոյ կարգի գունատութիւն մը կը տիրէր, ձեռուքները կը դողդողային. սիրտն այնպէս սաստիկ կը բարբախէր, որ առանց չափազանցութեան կրնայ ըստել թէ քովը գտնուողը կրնար ձայնը լսել: Աս այլայլութիւնը՝ որն որ գործը բացած ժամանակ արտաքոյ կարգի սաստկացած էր, թղթին մէջ մօրն անունը գրած ատենը վերջին աստիճանի հասաւ, այնպէս որ քիչ մնաց դրիչը ձեռքէն կ'իյնար: Մէկ երկու անգամ սրտին խորքէն սաստիկ հառաչանքներ հանեց, աչուքներն արցունքով լեցուեցան: Բարկուածեամբ մը գործը գոցեց ու դարանին մէկ կողմը նետեց:

Ըրած գործողութեան եւ իր վրայ տիրող աս զգածմանց տարբերութեան պատճառն ինչ էր արդեօք: Կարելի է ասոր ալ պատճառն իր անցեալ կենաց մէջն էր, զորն որ այնպէս մեծ ճգամբ ամենուն ծածուկ պահել կը ջանար: Գուցէ ժամանակը մեղի ալ կը յայտնէ:

Պէտք չարեւախոսի:

ՎԵՐԱԳՈՐԾՈՒՄ

Իտալիայի համաժողով պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ զաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ռ. Մ Ի Ջ Ո Յ

1789—1815.

Նոյն 1813 տարին Գերմանացիք՝ մանաւանդ Պրուսիացիք ազգովին ոտը ելնելով, Նաբոլէոնին զօրութիւնը բոլորովին խորտակելու եւ իրենց ազգային անկախութիւնը կամ ազատութիւնը նորոգելու համար վերջին ձիւնն ի գործ դնելու եռանդամբ զէնք առնուլ սկսան: Աս եռանդման ու բաղձանաց համեմատ նոյն տարւոյն սկիզբէն Եւրոպայի տերութիւնները սկսան իրարու հետ դաշնակցիլ հասարակաց թշնամին կատարելապէս յաղթելու համար: Ռուսիա, Պրուս, Շուեդ, Անգլիա, ետքէն Աւստրիա ալ միանալով (1813. Փետր. 27 — Օգոստ. 13.) Վեցերորդ դաշնակցութիւնը հաստատեցին, որուն յաջորդելուն աս հզօր ու ահաւոր աշխարհակալին կատարեալ պարտութիւնն ու անկից ետքը Եւրոպայի ընդհանուր խաղաղութիւնը հետեւեցաւ: — Ինչպէս այլեւայլ տեղեր՝ ուր Նաբոլէոն եւ իր դաշնակիցները բանակ ու զօրք ունէին, դաշնակցաց զօրքերը քաջ զօրապետաց հրամանին տակ պատերազմելու կ'երթային, սղինպէս եւ Աւստրիայի զօրաց մէկ մասը՝ 80,000 հոգի Հիւլէր զօրապետին հրամանին տակ Լիւրիկէ գրաւելէն ետքը՝ Ալպեան լեռներն անցնելով Իտալիա մտաւ: Եւ դինէոս փոխաբքան, ասոնց դէմ Մարտի սկիզբները (1813) պատերազմը սկսաւ, որուն մէջ երբեմն մէկ կողմը երբեմն մէկալ կողմը յաջողութիւն կ'ունենար: Բայց վերջապէս Եւգենէոս նորէն յաղթուելով, հարկադրեցաւ (Նոյեմ.) Ատիճէին վրայէն անցնիլ ու մինչեւ Մինչիոյ ետ քա-

շուիլ. որով նոյն (1813) տարւոյն վերջը Լոմբարտիայի մեծ մասն Աւստրիայի ձեռքն անցած էր: Եւ որովհետեւ չէ թէ միայն ինք Եւգենէոս (1814. Ապր.) Իտալիայի մէջ իր զօրքով թշնամւոյն դէմ պատերազմը շարունակելու անկարող էր, հապա նաեւ ուրիշ տեղեր ալ Նաբոլէոնին զօրքերը դաշնակցաց զօրքերէն կը յաղթուէին, անոր համար պարտաւորեցաւ (Ապր. 16.) Աւստրիացւոց Պելլեկարտ զօրապետին հետ, որն որ Հիւլէրին յաջորդած էր, զինադադար ընելու եւ Մանդուայի բերդին մէջ մնալու: Սակայն չուզեց ուրիշ տերութեանց դաշնակցութեան մէջ մտնելով՝ անոնց կամօքը Նաբոլէոնին դէմ թշնամութեան դրօշը բանալ, հապա անոր վրայ ունեցած սիրոյն ու հաւատարմութեան մէջ մինչեւ ցլախճան հաստատ մնաց:

Ասոր ներհակ ընթացք մը բռնեց Նաբոլէոնին քեռայրը՝ Նէպոլէոն Զոլակ. Միւրա թագաւորը: Ասիկայ Լիբիայի նշանաւոր պատերազմէն (1813. Հոկտ. 16. 17. 18.) կատարեալ պարտութեամբ իր մնացած զօրքով իր երկիրը դառնալէն ետքը, մտածելով որ ալ Նաբոլէոնին իշխանութիւնը կորսուած ու օգնելու զօրութիւնը հատած է, անոր կողմն ու դրօշը թողուց ու սկսաւ Աւստրիայի հետ բանակցութիւն ընել. եւ քանի մը առաջարկութիւններու հաւանելով, (1814. Յունու. 11.) դաշն դրաւ, որուն զօրութեամբ Աւստրիայի կայսրն իրեն կը խոտտանար զինքը Նէպոլէոնի գահին վրայ հաստատ պահելու ջանալ: Քանի մը օր ետքը Միւրա իբր յազատութիւն քահանայապետական երկրին իր զօրքովը գնաց Հռոմ բռնեց. քիչ մը ետքն ալ Աւստրիայի զօրացը հետ մէկտեղ Տոսկանա առաւ: Անգլիացիք Միւրային հաւատարմութեան ու անկեղծութեան վրայ վստահ չըլլալով՝ իրեն հետ դաշն դնել չուզեցին. միայն Աւստրիայի խորհուրդին հետեւելով (Փետր. 3.) զինադադար ըրին: Եւ որովհետեւ դաշնակցաց պատերազմը Նաբոլէոնին դէմ դեռ յառաջ կ'երթար, անոր համար Միւրա ալ (Փետր. 15.) Գաղղիայի դէմ պատերազմ հրատարակեց: Բայց աս պատերազմին ատենն անանկ ընթացք մը բռնեց՝ որ դաշնակիցք իրեն վրայ ունեցած յոյսերին կորսնցուցին ու հասկըցան որ ինք ներքուստ դեռ Նաբոլէոնին կողմը կը հակի: Սակայն իրենք աս կողմանէ շատ վախնալու պատճառ չունէին. արդէն Աւստրիացւոց զօրքը Մինչիոյի ու Բոյի քովերը Իտալիայի թագաւորութեան փոխաբքային յաղթած ըլլալով, Գաղղիացւոց զօրութիւնն Իտալիայի մէջ կոտրած ինկած էր: Ասկից աւելի՝ արդէն իրենց զինուոց ետեւէ ետեւ ստացած յաղթութիւններով՝ գլխաւոր թշնամին ալ բոլորովին ընկճած էր: Վստն զի իրենց միացեալ զօրութեան դէմ Նաբոլէոնին ամէն հնարքները պարապի ել լեւնէն ետքը՝ աս անխոնարհելի մարդն ի հարկէ խոնարհեցաւ ու (1814. Ապր. 6.) թէ իր անձին ու թէ իր որդւոյն համար Գաղղիայի, Իտալիայի եւ ուրիշ ամէն երկիրներու վրայ ունեցած վեհապետական իշխանութեան հրաժարեցաւ: Ասոր վրայ Փարիզ ժողոված վեհապետները (Ապր. 11.) վճիռ տուին ու հաստատեցին որ

Նաբոլէոն Պոնափարգէ՝ կայսր անունը պահելով, Իտալիայի մէջ Ելպա կղզւոյն վրայ միայն իբրեւ անկախ վեհապետ իշխէ եւ Գաղղիայէն տարւէ տարի երկու միլիոն ֆրանկ ընդունի: Իր ամուսինը Մարիամ Լուիզ՝ կայսրուհի անունը պահելով, Բարմայի, Բիաչենցայի ու Կուսադալայի դքսական երկիրներուն վրայ մինչեւ ցմահ իշխէ: Իսկ մինչեւ ան ատեն Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքայ ըլլող Եւգինէոս Պոնափարգէ իշխանին համար դաշնակիցք պատշաճական հատուցում մ'ընելու խորհին:

Նաբոլէոն (1814. Մայ. 4.) Ելպա կղզին գնաց ու սկսաւ իր փոքր տէրութիւնը վարել. իսկ Փարիզ ժողոված վեհապետները (Մայ. 30.) Գաղղիայի Լուգովիկոս ԺԸ. թագաւորին հետ խաղաղութեան դաշն գնելէն ետքը՝ Եւրոպայի դահերուն ընկճած ու անշքացած իշխանութիւնը միաբան խորհրդով կարգի գնելու համար Վիեննա գացին: — Պուրպոնեան ցեղը Գաղղիայի մէջ Եւրոպայի վեհապետաց միաբան հաւանութեամբ թագաւորական գահին վրայ նորէն հաստատուելէն ետքը՝ միայն Նաբոլէոնին կամօքն ու կարգաւորութեամբ Իտալիայի թագաւորութեան վրայ փոխարքայ դրող Եւգինէոս Պոնափարգէ ալ չէր կրնար Գաղղիայի զօրքը՝ զորն որ Նաբոլէոն իրեն տուած էր, Իտալիայի մէջ պահել ու անսնցմով սկսած պատերազմը յառաջ տանիլ: Ուստի Մանդուայի մօտ, ինչպէս ըսինք, Աւստրիայի Պելեկարտ զօրապետին հետ զինադադար ընելէն քանի մը շաբաթ ետքը՝ Գաղղիացի զօրքն իրենց հայրենիքը խաւրեց, բայց ինքն ալ անոնց հետ Իտալիայէն դուրս չելաւ, հապա Մանդուայի բերդին մէջ իտալացի զօրքով մնաց: Ինչու որ կը յուսար թէ Իտալիայի թագաւորութիւնը՝ (1805 Դեկտ. 26.) Բրեսպուրկի խաղաղութեան դաշնիցէն առաջ ունեցած սահմաններուն մէջ՝ դաշնակցաց հաւանութեամբ հաստատուն կը մնայ, եւ ինք Իտալացւոց շատերուն բաղձանացը համաձայն՝ նոյն թագաւորութեան թագը կ'ընդունի: Բայց իրեն իր մտածածէն եւ յուսացածէն շատ տարբեր ընթացք ու ելք ունեցան:

Դեռ Նաբոլէոն Գաղղիայէն չելած՝ Միլանի ծերակուտին Մեյլի դահերէցին առաջարկութեան համեմատ՝ ծերակոյտը (Ապր. 20.) սահմանեց որ Փարիզ դաշնուող վեհապետներուն պատգամաւորներ խաւրուին, որոնք անոնց թէ Իտալիայի անկախութիւնն ու թէ Եւգինէոս փոխարքային իրենց թագաւոր դրուին առաջարկեն: Ծերակոյտը ներսը աս խորհուրդն ըրած ատենը՝ դուրսը փողոցը Եւգինէոսին հակառակ ըլլող կողմնակցութիւնը ժողոված՝ ահագին ձայնով կ'աղաղակէր. «Վեցցէ հայրենիք. զԵւգինէոս չենք ուզեր. Գաղղիացի չենք ուզեր»: Այսպիսի աղաղակներով ու սպառնալիքով ծերակուտին անդամները զարհուրեցնելով յրուէցին: Ետքէն կատաղութեամբ ելեւմտից պաշտօնեայ Բրինային պալատը վաղեցին ու զինք դուրս քաշելով այնչափ ծեծեցին՝ որ խեղճը հոն մեռաւ: Նոյնը կ'ուզէին նաեւ վերոյիշեալ Մեյլի դահերէցին ալ ընել. բայց իր բարեկամներէն մէկը ճարպիկութեամբ մը զիբնէք արգելեց: Եւգինէոս Մանդուայի մէջ աս անկարգութեանց

գոյծն ընդունելով շատ բարկացաւ, ու Իտալիայի թագաւորութեան յաջողելուն վրայ յուսահատելով՝ Մանդուայի բերդն Աւստրիացւոց յանձնեց ու ինք իր ընտանիքովն ու Իտալիայի մէջ դիզած գանձերովը Պաւիերա իր աներոյն՝ Մաքսիմիլիանոս Յովսէփ թագաւորին քովը գնաց: Իսկ Միլանի մէջ խորհրդականք մէկտեղ ժողովեցան ու առժամանակեայ կառավարութիւն կամ խնամապետութիւն մը դրին, որն որ շուտ մը Փարիզ ըլլող վեհապետներուն պատգամաւորներ խաւրեց խնդրելու համար՝ որ Իտալիայի թագաւորութիւնն Աւստրիայի կայսերական տան իշխաններուն մէկուն տակ անկախ տէրութիւն մ'ըլլայ: Բայց Աւստրիայի կայսրը Փրանկիսկոս Ա. իրենց պատասխանեց թէ «Նո Իտալացի եմ. Լոմբարտիա իմ զէնքերովս նուաճեցաւ. ես իմ հրամաններս ու կարգաւորութիւններս Միլան կը խաւրեմ կը ծանուցանեմ»: Ասոր վրայ (Ապր. 28.) Աւստրիայի զօրքը Միլան մտաւ ու (Մայ. 23.) Պելեկարտ զօրապետը յանուն նոյն կայսեր զանիկայ գրաւեց եւ նոր կառավարութիւնը սկսաւ: Առանկով Նաբոլէոնին կանգնած Իտալիայի թագաւորութիւնը՝ տասը տարիի չափ տեւելէն ետքը՝ վերջացաւ:

Ք Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Հարմանայի կայսիկ մը:

Իւր Վայլեան Գաղղիացի բնապատումը Հարաւային Ափրիկէ ճամբորդութիւն ըրած ատեն՝ ընտանի կապիկ մ'ունէր, որուն անունը Քիզ դրած էր ու վրան հետեւեալ զարմանալի ու զաւեշտական դէպքերը կը պատմէ: Երբ որ անանկ պտուղներ կամ արմատներ կը գտնէինք, կ'ըսէ, զորոնք տեղացի ընկերներս չէին ծանօնար, Քիզ զանոնք չճաշակած՝ անոնց ձեռք չէինք դպցններ. եթէ ինք զանոնք մէկդի ձգէր, ան ատեն անհամ կամ վնասաւոր ըլլալին իմանալով՝ կը նետէինք: Քիզ ինծի միշտ աղէկ պահպանութիւն ընելու պատուական յատկութիւնն ալ ունէր. թէ գիշեր եւ թէ ցորեկ վտանգի նոյն իսկ ամենափոքր երեւոյթ մը տեսնելուն պէս, կը ցատքէր ոտը կ'ըլլէր: Անոր ճշգլէն կամ վախի նշաններէն թշուաւոյ մը մօտ ըլլալը կը գուշակէինք, թէ եւ շները նշան մը չտային: Ամէնքը շներն իսկ անոր արթուն հսկողութեան վրայ անանկ վստահ էին, որ խիստ հանգարտ քուն կ'ըլլային:

Որսի ելած ատենս Քիզն ալ հետս կ'առնէի. աս զարմանալի կապիկը՝ երբ որսի ելլէլէս կ'իմանար, ուրախութեամբ կը լեցուէր: Խէժը խիստ սիրով ուտելուն, ճամբան խէժ գտնելու համար մաղելով ծառերու վրայ կ'ըլլէր: Երբեմն ինծի համար ալ ժայռերու ձեղքուածներուն կամ ծառերու խոռոչներուն մէջ մեղր կը գտնէր: Բայց առէին անդին ցատքաւորէն ետքը, եթէ իր ստատիկ քաղցն անցնելու ոչ խէժ եւ ոչ մեղր կը գտնէր, ան ատեն ուրիշ բան գտնելու հետ կ'ըլլար: Գլխաւորաբար գտածներն էին այլեւայլ արմատներ, որոնց մէկ տեսակն

անանկ զովացուցիչ ու համեղ էր, որ ես իրեն անիրաւութիւն ընելով՝ գրեթէ միշտ կէսը ձեռքէն կ'առնէի: Բայց քիզին բնութիւնը խորամանկ էր: Անանկ արմատ մը գտնելուն պէս, եթէ ես քովը չգտնուէի՝ որ մէկ մասը ձեռքէն անմիջապէս առնում, կարելի եղածին չափ հապճեպով սպառելու կը նայէր, մէկալ կողմանէ ալ աշուրներն անթարթ վրաս կը սեւեռէր: Հասարակօրէն իրմէ որչափ հեռու ըլլալը չափելով, անանկ գործքի ձեռք կը զարնէր. բանեցուցած զգուշութիւնները շատ հեղ կը յաջողէին, այնպէս որ միշտ ամէն բան լմննալէն ետեւ կը հասնէի: Իսկ եթէ անանկ հանդիպէր՝ որ բոստ հաշիւները գլուխ չէլէլով, կարծածէն յառաջ վրայ հասնէի, արմատները ծածկելու կը ջանար. բայց սաստիկ ապտակներով կը ստիպէի որ իմ մասս հանէ տայ: Ի վերայ այս ամենայնի իրեն հետ խիստ վարուելուս համար ինծի թշնամութիւն կամ ատելութիւն չէր ցուցներ, այլ միշտ իրարու սերտ բարեկամ էինք:

Ճամբայ բոստ ատեննիս՝ երբ որ քիզ կը յոգնէր, շներէս մէկուն վրայ կը ցատէր, որն որ յօժարութեամբ զինքը երկայն ատեն կը տանէր: Շներէս մէկը՝ որ մէկալ ներէն մեծ ու զօրաւոր էր, ամէն անգամ ճարպիւղութեամբ աս ծառայութենէն պրծելու հնարը կը գտնէր: Քիզ անոր կռնակը ցատքելուն պէս, շունը կը կենար եւ թող կու տար որ մենք յառաջ երթանք, եւ անանկ ալ տեղն անշարժ կը մնար: Ընդ հակառակն քիզ իր նպատակին հասնելու համար՝ յամառութեամբ վրան կը կենար: Բայց երբ որ զմեզ աշուրներէն կը կորսնցընէր, ալ իջնալու կը ստիպուէր: Անկէ ետքը կապիկն ու շունը բոլոր զօրութեամբ վազելով՝ դարձեալ մեզի հետ կը միանային: Ասոր մէջ շան հնարագիտութիւնն ալ կը տեսնուէր. որովհետեւ թող կու տար որ կապիկն իրմէ յառաջ երթայ, որպէս զի չըլլայ թէ մէյ մ'ալ յանկարծ վրան ցատէր: Քիզ շներուս՝ վրայ ընդհանրապէս իշխանութիւն մը կը բանեցընէր: Երբ որ կերակուր կերած ատեն՝ քովը շուն մ'երթար, ապտակ մը զարնելով՝ շուտ մը քովէն կը վռնէր:

Քիզ՝ օճը դուրս հանելով, ուրիշ բոլոր անասուններէն աւելի իր նմաններէն կը վախնար: Հեռուանց կապիկներուն լերանց վրայ ճչելն ու կանչուըռտելը լսելով՝ կը վախնար. բայց եւ այնպէս իրենց պատասխան կու տար: Իսկ մօտեցած ատեննիս՝ զարհուրելի աղաղակներ հանելով՝ կծիկը կը դնէր, եւ մեր ոտուրներուն մէջ մտնելով՝ բոլոր մարմնովը կը գողար: Հազիւ թէ մեծ աշխատութեամբ կրնայինք զինքը հանգարտեցընել, որով առջի զարհուրանքէն կամաց կամաց ինք իրեն կու գար:

Այնկ՝ գոցուած կողովը զարմանալի ճարտարութեամբ կը բանար, ամէն տեսակ ուտելիք կը գողնար, բայց աւելի եւս կաթ՝ զորն որ խիստ կը սիրէր: Իմ մարդիկներս ասոր համար զինքն աղէկ կը ծեծէին. բայց պարապ տեղ, վասն զի վրան ամենեւին փոփոխութիւն չէր տեսնուեր. ես ալ երբեմն խարաղանս անոր վրայ կը գործածէի, բայց հետեւութիւնն աս կ'ըլլար որ կը փախչէր ու գիշերը կոխելէն ետքը խցիկս կը դառնար: Հեղ

մը բախլայ եփած ու պնակով մը սեղանիս վրայ դրած էի. յանկարծ ականջս անծանօթ թռչնոյ մը ձայնը կու գայ: Անմիջապէս կերակուրը ձգելով՝ հրացանս կ'առնում, խցէն դուրս կ'ելլեմ: Քառորդէ մը թռչունը ձեռքս ներս մտած ատենս, ինչ տեսնեմ. սկաւառակին մէջ բախլայի հատ մ'ալ չէր մնացեր: Քիզ զանոնք գողցած ու աներեւոյթ եղած էր: Հասարակօրէն ասանկ չէր ըներ. դուրսէն մ'ընելէն ետքը միշտ թէյ խմելու ատենս կու գար եւ անտարբերութեամբ իր սովորական տեղը կը նստէր, իբրեւ թէ բան մը պատահած չըլլար. իսկ նոյն իրիկունն ամենեւին չերեցաւ: Երկրորդ օրն ալ զինքը չտեսնելով, սկսայ կարծիքի երթալ որ բոլորովին կորսուած չըլլայ: Երրորդ օրը ջուր բերելու գացող մարդիկներէս մէկն ըսաւ որ զՔիզ տեսայ, բայց դարձեալ շուտ մ'աշուրներէս ինք զինքը ծածկեց: Առանց ժամանակ կորսնցընելու՝ շներս հետս առի, ան տեղուանքը պտտելու ելայ: Մէյ մ'ալ քիզին աղաղակն ականջս հասաւ. աս զարմանալի կապիկը սովորաբար նոյն ձայնը կը հանէր զինքը հետս որսի չառած ատենս: Չորս կողմը նայելէն ետքը, վերջապէս տեսայ որ ծառի մը մեծ ճիւղերուն ետեւը պահուրտելու կը ջանար: Ան ատեն բարեկամանալիս եղանակաւ զինքը կանչեցի, նշան ընելով որ ինծի դայ. բայց կ'երեւար թէ վրաս չէր վստահեր: Ուստի ծառին վրայ ելայ եւ գիւրութեամբ բռնեցի, ինչու որ կեցած տեղէն չարժեցաւ. եւ մէկտեղ բնակարաննիս դարձանք: Հոն բնականապէս արժանի եղած պատժոյն կը սպասէր. իսկ ես իրեն բան մը չըրի, վասն զի գիտէի թէ օգուտ չիկրնար ունենալ:

Քիզ քովէս երբեք չէր հեռանար, նոյն իսկ ան ատեններն ալ՝ երբ որ արեւուն կիզիչ ջերմութենէն այրած, օրուան աշխատութիւններէն յոգնած եւ քրտինքի մէջ թաթխուած, աս չոր տեղուանքը քիչ մը ջուր գտնելու համար փուռ տեղ կ'աշխատէի: Երբեմն կեցած տեղերնէս հեռանալով, իր սուր հոտառութեամբն այլեւայլ օգտակար տնկեր երեւան կը հանէր: Թէ որ տնկերուն արմատները հողին մէջ խորունկ մտած կ'ըլլային, թաթխելովը կը սկսէր հողը փորել, եւ ալ դանակով իրեն օգնութեան կ'աջակցարէի, եւ գտած պատուական արմատնիս մէջերնիս մեծանծնութեամբ կը բաժնէինք: Բնակութեանս մէջ անհոգութեամբ կամ որ եւ իցէ եղանակաւ յանցանք մը գործուելուն պէս, եղածը քիզին վրայ կը ձգուէր, եւ գրեթէ միշտ իրաւամբ: չէր մը նշմարեցի որ հաւուս ածած հաւկիթները շարունակ կը գողցուէին. ուզեցի իմանալ թէ արդեօք աս դէպքիս մէջ ալ յանցանքն անորն է, թէ չէ: Աս վախճանաւ առտու մը դարանի մտայ, եւ սպասեցի մինչեւ որ հաւն իր կարկաչով իմացընէ թէ հաւկիթ ածեր է: Քիզ ալ կեցած տեղեցիս մօտերը նստած էր: Հաւուն առաջին կարկաչը լսելուն պէս, կը ցատէր կ'երթայ հաւկիթը յափշտակելու: Բայց զիս տեսնելով, մէկէն կը հանգարտի, ետեւի ոտուրներուն վրայ ասդին անդին կը սկսի խաղալ, մէկ կողմանէ ալ անտարբերութեամբ աչքին ճոթովն ինծի նայիլ. կարճ ըսելու համար՝ իր բոլոր խորամանկութիւնն

ի գործ կը դնէր, որպէս զի զիս խաբէ: Բայց իր կեղծաւորական գործքերը զիս կասկածանաց մէջ աւելի կը հաստատէին: Զինքը խաբելու մտօք, կռնակս դէպ ի հաւուն կեցած կողմը դարձուցի, իբրեւ թէ չեմ տեսներ: Անմիջապէս քիզ մէկէն ցատքեց հոն գնաց: Ետեւէն վազեցի, եւ ճիշդ ան վայրկենին՝ վրայ հասայ, երբ որ հաւկիթը կորած եւ ուտելու զբաղած էր: Ա՛լ չարածձի սրիկային բրածին չկրցայ դիմանալ, աղէկ մը ծեծ քաշեցի. բայց ի՞նչ օգուտ. անկէ ետեւ ալ թարմ հաւկիթ գործնալէն ետ չէր կենար:

Ասպիկն այնպիսի անասուն մըն է, որ կրթութեամբ մենեւին չի գար: Իսկ ըրած ծառայութիւններն աւելի անձնական շահու քան թէ տիրոջը սիրոյն համար կ'ընէ: Իրեն պէս ճարտար ու խաբեբայ անասուն ստուգիւ չեւ գտնուիր. իսկ գործելու եկած ատեն՝ ապուշ եւ անյաջող է: Հազիւ շատ հեղձանութիւն ձգելով ու ծեծելով՝ կրնայ մարդ իրեն մէկ քանի արուեստ սորվեցնել. իսկ բնական պակասութեանցը գալով, զանազան շտկելն անկարելի է: Բնութեամբ շատակեր, գող, բարկացող եւ սխալալ է. եւ վայրենաց ըսածին պէս, ստախոս չլլալուն միակ պատճառը՝ խօսելու կարողութիւն չունենալն է: Զեռքէն հաւկիթ մ'ազատելու համար՝ կը ստիպուէի միշտ պէս պէս միջոցներ գործածել, ապա թէ ոչ՝ բան մ'ընդունին անկարելի էր: Հաւու մը կարկաչը լսելու պէս՝ միշտ շներէս մէկը կը խաբէի որ հաւնոցն երթայ, հաւկիթն ինծի բերէ: Իսկ մեր չարածձի քիզը հաւկիթը ձեռք բերելու համար՝ կրնամ ըսել որ հաւուն կարկաչին խիստ աւելի մտադիր էր. որով միշտ նախ եւ առաջ հաւնոցը հասնելով հաւկիթը կ'ուռներ: Աս պատճառաւ շատ անգամ բան մը չէի ընդուներ. շունը յաղթած ատեն, ուրախութեամբ կը վազէր կու գար ու հաւկիթն ինծի կը յանձնէր: Նոյն իսկ աս դէպքին մէջ քիզ առանց յուսահատելու՝ շան ետեւէն կ'երթար, մանչելով ու խոթողութեամբ մ'իրեն սպառնալով: Իսկ ինք հաւկիթը ձեռք որ ձգէր, ծառի մը վրայ ցատքելով՝ կը սպառէր, կեղեւանքն ալ վարը հակառակորդին առջեւը կը նետէր, կարծես թէ զինքը բարկութեան գրգռելու համար:

Տ Ն Տ Ե Ս Ս Կ Ս

Ոստրէի մշակութիւնը:

Եւրոպայի քանի մը ծովեզերեայ քաղաքներու մէջ (առանձինս՝ Վենետիկ, Թրիեստ, եւ այլն,) հիմայ մեծ ջանքով միջոցներ ու հնարքներ ի գործ կը դրուին այլեւայլ տեսակ ծովային ժժմունքը, մանաւանդ ամենէն աւելի ոստրէն («բրէթէ») մասնաւոր ընդարձակ ձկնաբաններու կամ ձկնատեսներու (vivier) մէջ խնամելու, պահելու եւ սնուցանելու: — Գաղղիայի մէջ վաճառականութեան աս շահուոր ճիւղը շատ մեծ խնամքով յառաջ կը տարուի: Սակայն ամէն տեղերէն աւելի աս բանիս մէջ Հիւսիսային Ամերիկացիք շատ յառաջադէմ են: Հիւսիսային Ամերիկայի Վերդինիա նահանգին մէջ արտաքոյ կարգի մեծ բաղմութիւն ոստրէի դէպ ի երկրին

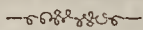
հիւսիսային կողմերը կը խաբուի, որ հոն վեց միլիոն տոննաութը ամիս մասնաւոր ձկնատեսներու մէջ պահուէն ու սնուցուէն ետքը ծախուին: Նոյն նահանգին մէջ 1859ին 20 միլիոն կապիճ կամ չափ (bushels) ոստրէ խնամուեցաւ ու ծախուեցաւ, որոնց գինը գրեթէ նոյն չափ տոլարի (1 տոլար = 20 ղ.) կը հասնէր: — Հոն ոստրէ որսալու կամ հանելու համար 250 նաւակք կը զբաղին. որոնք տարին քանի մը հեղ որսորդութեան կ'եկնէն ու աս որսորդութեան ժամանակը տան օր կը տեսէ: Ամէն հեղ որսուած ոստրէները Պալքիմոր քաղաքին ոստրէի վաճառականները մէկանց կամ միահամուռ (en gros) քիչ գնով կը գնեն: Նոյն վաճառականներէն ոմանք ամէն օր 8—10 տակառաչափ (ամէն մէկ տակառաչափ = 20 կենդինար կամ ֆանդուր) ոստրէի միս, այսինքն խեցիէն հանուած ոստրէ, թիթեղէ տուփերու կամ փայտէ անտուկներու մէջ երկաթուղիներու վրայէն ամէն գի կը խաբեն: Ոստրէի միսը թարմ մնալու համար նոյն թիթեղէ կամ փայտէ պահարանները սառչոյցի մէջ կը պահուին: Ոստրէի խեցիներն ալ առանձինք կը ծախուին, զորոնք ծեծելով ու փոշի ընելով՝ տեղացիք երկիր պարարտացնելու համար կը գործածեն: Ասոնց մէկ միլիոն կապիճը 20,000 տոլարի կը ծախուի: — Երկու հարիւր յիսուն նաւակներ պլեւայլ տեղերէն դէպ ի Նիւհաւն ծովեզերեայ քաղաքը ոստրէ կը տանին. ուր 20 հատ վաճառականութեան տներ զբաղած են միւսակ աս ոստրէները բանալու, մները հանել տալու եւ տուփերու մէջ դնելով՝ երկաթուղիներու վրայէն բոլոր նահանգին մէջ խաբելու: Հազարաւոր գործաւորներ ոստրէ բանալու եւ հանելու կը զբաղին, որոնց ամէն մէկն օրը 3750 ոստրէ կրնայ բանալ ու երկու տոլար վաստակիլ: — Վերդինիա նահանգին տեղական պաշտօնէին ճիշդ հաշուին համեմատ ոստրէէն, կրկայէն եւ այլն, ամէն տարի ժողովուած ստակին դումարը 25 միլիոն տոլարի կը հասնի: — Յամի 1860ին Լոնտոնի ձկնատեսները 496 միլիոն ոստրէ տարուեցաւ: Լոնտոնի մէջ այսչափ ոստրէէն զատ՝ հասարակօրէն տարին 114 միլիոն մեծ խեցեգետին (բաթֆոլ) եւ 800 միլիոն մանր խեցեմորթներ կ'ուտուին, որոնց ամենուն գինը մէկանց 56 միլիոն ֆրանգի կը հասնի: Հիմայ փարիզի մէջ տարին իբր 100 միլիոն հատ ոստրէ կը ծախուի. ուր որ 1804ին միայն 17 միլիոն հատ ծախուած էր:

Ամերիկայի մէջ արհեստով պահուած ու սնուցուած ոստրէի ու անկից ետքը ձկան ականջի կամ խեցիայի (ֆրիպ) այսպէս շատ սպառիչն ու անկից յառաջ եկած շահը՝ Եւրոպայի քանի մը ծովեզերեայ քաղաքներն, ինչպէս ըսինք, Վենետիկ, Թրիեստ եւ այլն, ծանուցուելով, հիմայ շահադէտ հմուտ անձինք ամենայն հնարիւք կը ջանան նոյն կերպերն ու միջոցները բանեցնելով՝ նոյն օգուտը յառաջ բերել: Արդէն Վենետիկի մէջ քանի մը յաջողակ անձինք գլուխ եղած են ու ոստրէի մշակութիւնն Ամերիկացւոյ պէս յառաջ տանելով յաջողուցին խեցիներէն հանուած ոստրէի միսը տուփերու մէջ դնելով հեռու տեղեր խաբել: Վիեննայի մէջ աս

ոստրենները շատ յարգ գտան, յաջողութեամբ ծախուեցան ու յաճախ կը փնտուռէին: — Սոյնպէս եւ ձկան աւկանջի (փոփոյ) խնամքը հիմայ նոյն վէտերով քաղքին մէջ մասնաւոր փութով զարգացընելու փոյթը շատ կենդանացած է: — Աս նիւթին, այսինքն ոստրէի ու ձկան աւկանջի մշակութեան վրայ հմուտ մատենագիր մը նոյն քաղքին մէջ նորերս ընտիր գրութեամբ մը հրատարակեց, որուն մէջ աս կտորիս վրայ ամէն կարեւոր տեղեկութիւնները կը բովանդակին:

Աս փոյթն ու ջանքը մեր աղգային վաճառականաց, առանձինն կոստանդնուպոլսոյ մէջ, արդեօք գրգռու մը չի կրնար բլլալ՝ վաճառականութեան աս ճիւղին վրայ մտադրութիւններն դարձընելու. եւ իրենք ալ իրենց մօտ ծովուն վերոյգրեալ բերաց առատութենէն շարժելով, կարեւոր տեղեկութիւններ ու հմտութիւն ստանալէն ետքը, յարմար միջոցներ բանեցընելով՝ իրենց մէջ ալ վաճառականութեան աս ճիւղը ծաղկեցընելու, ուսկից թէ իրենց եւ թէ տերութեան մեծ շահ ելլելէք տարակուսի տակ չի կրնար իյնալ:

*
†

Ի Ն Ո Ւ Յ Ո Ւ Յ

Այլեւայլ թնայան երեւոյթներուն շոճոյթը:

Մեքենական գործողութիւններ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր:

335. Մեքենական գործողութեամբ ջերմութիւն ինչպէս յառաջ կը բերուի: — Ա. Հարմար, Բ. Շփմամբ, Գ. խտացումամբ կամ ճնշմամբ, Դ. էլեկտրականութեամբ:

Էլեկտրականութիւնն ան ժամանակ միայն ջերմութիւն կը պատճառէ, երբ որ աղէկ չհաղորդող մարմնոյ մը հետ շօշափման մէջ կը մանէ:

Ա. Հարմար:

336. Հարում բսելով ինչ կ'իմացուի: — Հարումը զարնելու գործողութիւնն է, զորն որ օրինակի աղագաւ, դարբին մը երկաթի կտոր մը սալի վրայ մըծով ծեծած կամ կռած ատեն ի դործ կը դնէ:

337. Ինչ բանի համար երկաթը կռելով հրաշէկ կը դառնայ: — Վասն զի հարումը մետաղին հիւլէները կամ ամենափոքր մասերը կը խտացընէ, եւ ծածկեալ ջերմութիւնը զգալի կ'ընէ:

Խտացումամբ ջերմութիւն ազատ կ'ըլլայ, այսինքն զգալի կ'ըլլայ. իսկ տարածմամբ կ'ընկղմի կամ կը կապուի:

338. Պաղ երկաթին մէջ ջերմութիւն կայ: — Այո. ամէն մարմնոց մէջ ջերմութիւն կայ. իսկ երբ որ մարմին մը մեր շօշափելեաց պաղ կու գայ, ըսել է թէ ջերմութիւնը ծածկեալ կամ կապուած է:

339. Ծածկեալ կամ կապեալ ջերմութիւն բսելով՝ ինչ կ'իմացուի: — Աս ջերմութիւնը, որն որ մեր զգայարանաց տակ չի կրնար: Ուստի երբ որ մարմին մը իր մէջ ջերմութիւն կը բովանդակէ, առանց մեր զգայարանաց տակն իյնալու, ան ջերմութիւնը ծածկեալ ջերմութիւն կը կոչենք: (Տես 95 եւ այլն):

340. Պաղ երկաթին մէջ ծածկեալ ջերմութիւն կայ: — Այո. եւ անոր համար երբ որ դարբին մը երկաթը ծեծելով՝ կը ճնշէ, ծածկեալ ջերմութիւնը մէջէն դուրս կ'ընէ, որով երկաթը հրաշէկ կ'ըլլայ:

341. Բիւրական լուցափայտ գտնուելէն յառաջ դարբիններն իրենց ծծմբալուցկին (սուլֆիւր) ինչ կերպով կը բռնկեցընէին: — Սալի վրայ դամ մը դնելով, քանի մ'անգամ կը զարնէին, որով գամին ծայրը բաւական կը տաքնար, այնպէս որ ծծմբալուցկին կրնային անով բռնկեցընել:

342. Ինչպէս կարելի է որ մըծով ծեծուած դամը ծծմբալուցկին բռնկեցընէ: — Երբ որ գամին ծաւալը մըծին միջոցով յառաջ բերուած ճնշմամբ կը պղտիկնայ, ակ անկէ ետքը իր մէջ յառաջուան չափ ծածկեալ ջերմութիւն չի կրնար պահել. ուստի եւ նոյն ջերմութեան մէկ մասն ազատ (զգալի) կ'ըլլայ, եւ երկաթին բարեխառնութիւնը կ'աճեցընէ:

343. Ինչո՞ւ համար պողպատը կայծքարի կտորի մը զարնելու ըլլանք, կայծ կ'ընէ: — Վասն զի հարմամբ՝ կայծքարին ու պողպատին իրարու զարնուած տեղերը կը ճնշուին, որով իրենց ծածկեալ ջերմութեան մէկ մասն ազատ կ'ըլլայ եւ կայծի կերպարանաց տակ երեւան կ'ընէ:

344. Ծածկեալ ջերմութեան ազատ ըլլալն ինչպէս կայծ կը պատճառուի: — Պողպատին կամ քարին մէկ փոքր մասը՝ որն որ հարմամբ հրաշէկ կ'ըլլայ, իրեւ կայծ դուրս կը ցատընէ, եւ երբ որ լուցկիին վրայ կ'իյնայ, զանկայ կը բռնկեցընէ:

345. Ինչո՞ւ համար բռնկած լուցկիին վրայ պէտք է փշել: — Որպէս զի լուցկիին աւելի օդ, եւ ըստ հետեւորդի աւելի թթուածին՝ մօտենալով, աղէկ վառի:

346. Ինչ պատճառի համար ձիերը երբեմն իրենց ոտուրներով կայծ կը հանեն: — Վասն զի իրենց պայտը ճամբուն վրայ քարերուն զարնուելով, պղտիկ հրաշէկ կտորուանքներ կը ցատընեն, որոնք կայծի պէս կ'երեւան:

347. Աս կտորուանքներն ինչպէս հրաշէկ կ'ըլլան: — Հարումը զարնուած տեղը կը խտացընէ, որով ծածկեալ ջերմութիւնն ըստ մասին ազատ կ'ըլլայ, եւ կայծի կերպարանաց տակ կ'երեւայ:

Բ. Շփմամբ:

348. Շփումն բսելով ինչ կը հասկըցուի: — Երկու մարմիններու իրարու քսուիլը, ինչպէս օրինակի աղագաւ, վայրենիներն երկու փայտ իրարու կը քսեն ու կրակ կը հանեն:

349. Ինչպէս կ'ըլլայ որ վայրենիներն երկու չորցած փայտ իրարու քսելով, կրակ հանեն: — Սրածայր չոր փայտ մը կ'առնուն, զորն որ ուրիշ հարթ ու տափակ փայտի կտորի վրայ կը քսեն, մինչեւ որ հարթ փայտին վրայ խողովակի նման ձեւ մ'ընէ. նոյն խողովակին մէջ ժողվուած փայտի մանր կտորները կամ մանրուկները շուտ մը կը բռնկին:

350. Ինչո՞ւ համար փայտի մանրուկը կը բռնկի: — Վասն զի շփմամբ՝ փայտին մէջէն ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ըլլայ:

Աս վախճանին ամենէն յարմար փայտերն են, թեւ զօշ թթեւեղ հետ, դափնի՝ կաղամախի հետ:

351. Կառաց անիւներն երբեմն շին բռնկիր: — Այո, երբ որ անիւները չորցած կ'ըլլան եւ կամ շփումը շատ սաստիկ կ'ըլլայ, կամ արտաքոյ կարգի շուտ կը դառնան:

352. Ինչո՞ւ համար պողպտի գիպուածներու մէջ անիւները կրակ կ'առնուն: — Վասն զի անիւներուն ու առանցքին մէջ եղած շփումը՝ ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ընէ, որով պողպատ կը պատճառի:

353. Կառաց անիւները ճարպով օծելն ինչ օգուտ ունի: — Ճարպը շփումը կը չափաւորէ, եւ շփումը նուազելով՝ ըստ հետեւորդի ծածկեալ ջերմութիւն քիչ ազատ կ'ըլլայ:

354. Ինչո՞ւ համար ձեռուներն ու մարմինն շփուելով կը տաքնայ: — Ա. Վասն զի շփումը մեր ձեռուներն ու մարմնոյն ջերմութիւնն ազատ կ'ընէ: Բ. Վասն զի անով առեւան չըլլան աւելի շուտ կը կատարուի, որով կենդանական ջերմութիւնը զգալի կերպով կ'աճի:

355. Ինչո՞ւ համար առեւելոյթ խողուած մարդ մը՝ չքամամբ կը կենդանանայ: — Ա. Վասն զի շփումը գրեթէ կէս մեւած մարմնոյն ծածկեալ ջերմութիւնը դուրս կը հանէ: Բ. Վասն զի շփմամբ արեւան աւելի արագ շարժում մը կը տրուի, որն որ կենդանական ջերմութիւնը կ'աճեցընէ:

ԲԱՐԱՅՈՒՆՆԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

(Վերջը:)

Զինքը տեսածին պէս՝ արձակած տկար աղաղակէն, չթմանցը դողդողալէն ու եւրեան գունատութենէն իմացաւ Կարոյոս օրհորդին սրտին տագնապը: Իրեն աթոռ մը հրամցուց, ետքը հետը մէկտեղ բերած թղթերը ծոցէն հանելով:

Սիրելի հօրաքեռաղջիկս, ըսաւ, որչափ որ ալ ծանր ըլլայ որդւոյ մը՝ իր հօրը յանցանքը յայտնելը, այսու ամենայնիւ աս դժուարին ու տխուր պարտքը կատարած ժամանակս, մեծ հաճութիւն կ'իմանամ, մտածելով որ ասով նորէն կը ստանաք անուանիդ, հարստութիւննիդ եւ պատիւնիդ, որոնց այնչափ կողմանէ արժանի էք: Ահաւաստի ձեզի կը բերեմ հօրս թող տուած բոլոր թղթերը, զորոնք ձեր մօրը ձեռքէն յանձնաւ առած է եղեր: Առէք եւ երկայն ժամանակ ու կատարեալ երջանկութեամբ վայելեցէք ինչքերնիդ՝ որոնցմէ այնչափ ատեն զրկուած էիք:

Հեղինէ այսպիսի վիճակի մէջ էր՝ որ չէր կրնար բերնէն ամենեւին բառ մը հանել: Հաղիւ կրցաւ ձեռքն մօրեղբորորդւոյն երկնցքներէ, որն որ գործով ծննդէ թեպէտ կը ջանար արցունքը բռնել, բայց չէր կրնար: Կարոյոս ալ արտաքայ կարգի այլայլած էր. ներքին շփոթութիւնը ծածկելու համար՝ երեսն անգին դարձուց:

Քիչ մը կենալէն ետքը, ինք զինքը ժողովելով՝ խօսքն այսպէս յառաջ տաւ: Սիրելի՛ Հեղինէ, մայրս յանձնեց որ ձեզի զուգեմ թէ քանի մը օրէն թէ Նիւի եւ թէ Մոնթրէլի ապարանքները պատրաստ կ'ըլլան ձեր հրամանին:

Ուրեմն զիս մեռցնեն՝ կ'ուզէք... գուցէ Հեղինէ: Ո՛հ, Աստուծոյ սիրոյն համար, ինծի խնայեցէք: Ձեր մայրն ինչ յանցանք ունի: Բաց ասկից՝ Նիւի ապարանքը՝ Աննային ըսածին նայելով, միշտ ձեր ընտանեացն է եղեր:

— Այո՛, այնպէս է: Բայց ձեր մօրը ստակովը նորէն գնուած է՝ որովհետեւ հայրս առած պարտքերը չկրնալով վճարել, պարտատէրները նոյն ապարանքը գրաւելու վրայ են եղեր, եւ հայրս հօրաքրոջմէ ընդունած օտակովը կրցեր է զերենք գոհ ընել: Ասոր համար ալ մայրս՝ ամուսնոյն եւ որդւոյն գլուխն եկած սարսափելի պատժէն վախճալով, յանձն չ'առնուր հոն բնակիլ, հապա առնէ բան ձեզի կը թողու, եւ մեր տունը գտնուած ժամանակնիդ ձեզի հասցուցած բոլոր վերջերուն համար ալ հաղար թողութիւն կը խնդրէ:

Հեղինէին դիւրադրած ու աղնուական սրտին անկարելի էր աս խօսքերուն դիմանալ: Ուստի ձեռքերն իրարէն բռնած՝ կեց եւ սկսաւ հեծեծանք լալ: Հօրաքրորը վախճալով որ այսչափ սաստիկ ցաւն իրեն փառ մը չընէ, փութաց իր սիրոյն ցոյցը տալ զինքը քաջաբերելով եւ այսպէս խօսեցաւ:

Սիրելի՛ աղջիկս, ինչու այնպէս վճա-

տութեան մէջ կ'իյնաս: Հաստ դիւրին միջոց մը կայ ամէն դժուարութիւնները վերցնելու, եւ ամենայն ինչ մեր մէջն այնպէս կարգի դնելու, որ դրսէն ամենեւին մէկը բան մը չիմանայ: Երկուքնիդ ալ աղէկ միտ դրէք: Ըսելէս Կարոյոսին ալ կը պատշաճի: Բայց յառաջունէ կը յայտնեմ որ ասանկ առիթներու մէջ սովորաբար գործածուած չըմանները պիտի չբանցընեմ, հապա ուղղակի եւ բացայայտ ըսելէս առջեւնիդ պիտի դնեմ:

Նախ եւ յառաջ խօսքս ձեզի կ'ուղղեմ, Կարոյոս, եւ կ'աղայեմ որ այնպէս պարզութեամբ եւ շիտկէ շիտակ պատասխան տաք, ինչպէս որ ես հարցումս պարզութեամբ կ'ընեմ:

Յառաջագոյն՝ երբ որ տակաւին Հեղինէին հետ ազգականութեան կապերով կապուած ըլլանիդ չէիք գիտեր, չէիք յայտնած որ կը բաղձաք իր ձեռքն ընդունիլ:

Այո՛, կը խոստովանեմ, պատասխանեց Կարոյոս կարմրալոյզ, որ այնպէս է: Հօրաքեռաղջիկս առաքինութիւնները սիրտս այնպէս շարժած էին, որ զիս ամենէն երջանիկ մարդը կը համարէի, եթէ աս բաղձանքս գլուխ ելէր: Բայց հիմայ՝ որ հօրս նախատական յիշատակն ինծի ալ կ'անցնի, ալ չեմ կրնար այսպիսի...:

Հարցումս. ձեր հիմակուան զգածման վրայ չէ, ընդմիջեց Սէն - Ռոմէն տիկինը: Կ'ուզէի միայն ձեր յառաջունան բաղձանքին վրայ ուրիշէն լսածս, ձեր բերնէն ալ լսել: Բոլոր ըսելէս բերնէն լսեցինք զինքը, եթէ ընդդիմութիւն մը ունիք, ան ատեն կրնաք զուգեցէ:

Հիմայ կարգը քուղէ է, Հեղինէ. գիտեմ որ մօրեղբորորդիդ միշտ կը յարգէ իր ու կը սիրէ իր: Արդ աս յարգութիւնդ ու սէրդ նուազեցա՞ւ, քանի որ Մոնթրէլը ընտանեաց վրայ վերջին ժամանակուան դժբախտութիւններն եկան:

Հեղինէ գլխովը ժխտական նշան մ'ըրաւ: Ուրեմն, Կարոյոս, շարունակեց տիկինը, եթէ ձեր հօրաքեռաղջիկը՝ Պր. Ռիշարտոյին ձեռքովը յառաջագոյն իրեն ըրած առաջարկութիւննիդ՝ հիմակ ընդունի, ի՞նչ պատասխան կու տաք:

— Պատասխան կու տամ՝ որ հօրմէս միայն նախատինք ժառանգած ըլլալով, արժանի չեմ...: Բայց տիկին...:

— Աս բաւական է, Հեղինէ, դուն ինչ կ'ընես:

Մեր դիւցազնուհին ամօթխածութեամբ՝ բայց այնպիսի նշանակիչ կերպով մը հօրաքրոջն երեսը նայեցաւ, որ Սէն - Ռոմէն տիկինը շուտ մը միտքն իմացաւ եւ չուզեց խօսելու ստիպել:

Միտքդ կ'իմանամ, աղջիկս, ըսաւ, կ'ուղեմ որ ես քու կողմանէդ խօսիմ: Կարոյոս, դուք Հեղինէին հետ ուղեցիք կապուել, երբ որ անիկայ առանց անուանեալ անանց ընտանեաց որբ աղջիկ մըն էր: Իրեն հետ ամուսնանալու անկալութեամբ՝ փարիզի մէջ խիտ հարուստ եւ շատ մեծ ընտանիքէ օրհորդի մը հետ կարգուելէն հրաժարեցաք: Կը կարծէք որ Հեղինէ աս ձեր իրեն ցուցուցած այնչափ սիրոյն մեծութիւնը չիգգար. կը կարծէք որ քանի մը ժամէ վեր բաներն ուրիշ կերպարանքի

մէջ մտնելով, դուք աղքատ եւ ինք հարուստ ըլլալով, ալ յառաջունան զգածմանքները պիտի դարձէին: Կարծեմ հօրաքեռաղջիկնիդ բաւական ծանցած պիտի ըլլաք, որ զինքն աս աստիճանի տկար ու փոփոխաւոր համարէք: Հեղինէ՛ միշտ յառաջունան Հեղինէն է. ուստի եթէ կ'ուզէք որ ձեր հօրն ինչպիսի եւ ինչ կերպով ձեռք բերած ինչքերը ձեր ընտանեաց մէջ մնան, եթէ կ'ուզէք ձեր մօրը ցաւերը մեղմացնել եւ ձեր քրոջը վրայէն նախաւորները հեռացնել, Հեղինէին ձեռքն ընդունեցէք: Ես իբրեւ իր երկրորդ մայրը զինքը ձեզի կու տամ: Ապահով եմ որ բոլոր ըսածներս իր մտաց համաձայն են: Իսկ ազգականութեան կողմանէ ծագած դժուարութիւնը շատ դիւրաւ կրնայ վերցուել տնօրինմամբ, զորն որ այսպիսի պարագաներու մէջ եկեղեցին չեղանար:

Կարոյոս չէր կրնար սպասել որ Հեղինէ նաեւ միակ բառ մը զուցէ Սէն - Ռոմէն տիկնոջ ըսածները հաստատելու համար: Ուստի եւ անոր հաւանութեան յայտնի նշանը սեպեց, երբ որ տեսաւ թէ խօսքը լմնցած ժամանակը՝ օրհորդը հօրաքրոջը մօտեցալով, անոր բազկացը մէջ նետուեցաւ: Աս գործողութիւնը երկայն խօսակցութիւններէ աւելի աղէկ կը յայտնէին օրհորդին միտքը:

Ան ատեն ինքն ալ ոտք ելաւ, Հեղինէին մօտեցաւ, եւ որովհետեւ սիրտն այնչափ շարժած էր, որ չէր կրնար շնորհակալ ըլլալու համար բերնէն խօսք մը հանել, լուռութեամբ իր մատնիներէն մէկն անոր մատոյց: Սէն - Ռոմէն տիկինն առաւ մատնին, եւ եղբորը աղջկան մատը դրաւ:

Բոլոր հոն ներկայ ըլլողներն իրենց չորս կողմն առած՝ շնորհաւորութիւններն իրեն: Եւ այսպէս աս այնչափ տխուր թեմամբ սկսած խօսակցութիւնը, պարագաներուն ներածին չափ ուրախութեամբ լմնցաւ:

Վերը պատմուած դէպքերուն վրայ տարի մ'անցնելէն ետեւ, Կարոյոս եւ Հեղինէ՛ Մոնթրէլը սեպուհին մահուան սուգէն ելելով, սուրբ սեղանին առջեւ ամուսնութեան օրհնութիւնն ընդունելով պատկուեցան: Անկէ վերջը անմիջապէս Սէն - Ռոմէնի դղեակը քաշուեցան, եւ Նիւի ապարանքին գործածութիւնը սեպուհին այրոյն եւ աղջկանը թողուցին:

Հոն՝ դեկին մէջ քաշուած երջանիկ օրեր կ'անցընէին, Սէն - Ռոմէն տիկնոջ հետ, որն որ իրենցմէ բաժնուել չէր ուզած. իրենց հետ էին նաեւ Աննա եւ Մաննիկ: Այնպիսի հանդարտութեան եւ երջանկութեան մէջ, որն որ աս աշխարհքիս վրայ միայն բարկներուն բաժնն է, ամենեւին աշխարհքիս աղմկալից զուարճութիւններուն բազմալու առիթ չէին ունենար, եւ միշտ կ'օրհնէին ան ժամը որուն մէջ իրենց երկուքն բախարհեցաւ միացած էր:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Աս գեղեցիկ բարոյալիցն առանձին զիրը եղած՝ զատ ալ կը ծախուի: